

УДК 94 : 323.1 (477)

Кужельний М. О.

ГРОМАДЯНСЬКИЙ ПАТРІОТИЗМ ЯК СУСПІЛЬНА ЦІННІСТЬ

Визначено, що найбільш інтегративним потенціалом для подальшої розбудови української держави є модель громадянського патріотизму, в основі якої – високорозвиненість громадянських компетентностей українців (зокрема, готовність свідомо виконувати громадянські обов'язки та активна позиція у сфері захисту публічних інтересів).

Ключові слова: патріотизм, громадянськість, громадянські компетентності, громадянський патріотизм, суспільні цінності.

Кужельный Н. А. Гражданский патриотизм как общественная ценность. Определено, что наибольшим интеграционным потенциалом для дальнейшего развития украинского государства является модель гражданского патриотизма, в основе которой – высокоразвитость гражданских компетентностей украинцев (в частности готовность сознательно исполнять гражданские обязанности и активная позиция в сфере защиты публичных интересов).

Ключевые слова: патриотизм, гражданственность, гражданские компетентности, гражданский патриотизм, общественные ценности.

Mykola Kuzhelnyi. Citizenship patriotism as a civic value. It is determined that the most integrative potential for the successful completion of democratic transit in Ukraine is a model of citizenship patriotism, based on a high level of citizenship competence of individuals (the attitude of conscious fulfilment of civil duties and active position of citizens in the field of protection of public interest).

Keywords: patriotism, citizenship, citizenship competences, citizenship patriotism, civic values.

Теорія політичного транзиту детермінує такі передумови успішного переходу до демократії: 1) національна єдність; 2) політична воля; 3)

реальна боротьба за демократію [1, с. 667]. На етапі сплеску громадянської активності в сучасній Україні після акцій громадянського протесту, які увійшли в історію під назвою «Революція Гідності», все частіше фактором забезпечення сталої громадянської участі теоретики визначають патріотизм. У новому Законі України «Про державну службу» (від 10.12.2015) патріотизм визначено як «відданість та вірне служіння Українському народові» (стаття 4, пункт 1) [2]. Таке служіння безумовно має ціннісне підґрунтя.

Українська держава активізувала питання патріотичного виховання ще у 2015 р. (наказ Міністерства освіти і науки України від 16.06.2015 р. № 641 «Про затвердження Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді»), проте очікуваної результативності впровадження цієї новації не мало. Другим важливим кроком державотворчого характеру було визначення у новому Законі України «Про освіту» (від 05.09.2017 р.) громадянських компетентностей як обов'язкових освітніх результатів. Це породило низку викликів, що постали перед суспільством. Ми погоджуємося, що без громадянина, який усвідомлює цінність публічного інтересу та демонструє відповідальне виконання своїх громадянських обов'язків, складно сформувати патріота, котрий здатен професійно і конструктивно діяти на користь розвитку демократії. Наша точка зору кореспондує із думкою вітчизняної дослідниці І. Семенець-Орлової у тому, що «якість демократії у державі прямо залежна від рівня культури громадянськості населення» [3]. Демократична атмосфера, в основі якої лежить принцип багатоманітності та множинності думок, не зводиться лише до політики, а стосується сфери культури та поняття суспільних цінностей. Не можна захищати особисту свободу, не визначаючи при цьому її зв'язок із колективною ідентичністю [4].

Потреба у конструктивному вияві патріотичних почуттів відповідно до реалій сучасних демократичних держав (громадянський патріотизм) зростає у всьому світі, в тому числі й в Україні. Наразі поняття «громадянськість» наповнюється різним змістом – від самопожертви в ім'я розбудови держави – до активної участі людини у громадському житті. Громадянськість передбачає виконання ролі відповідального громадянина, який поважає права інших, має розвинене почуття громадянської солідарності (не конкуренції!), що проявляється у виконанні громадянських обов'язків. Діяльність людини з високим рівнем культури громадянськості спрямована, передусім, не на приватний, а на публічний (суспільний) інтерес. У будь-якому разі потреба ґрунтового концептуального аналізу поняття «громадянський

патріотизм» є важливою для сучасної України на етапі реалізації євроінтеграційного вектору розвитку та еволюції суспільних цінностей відповідно до стрімких модернізаційних процесів.

Питання наукового осмислення громадянськості не є новим для вітчизняної науки. Проте більшість українських вчених не вдаються до детальних розмежувань дефініцій і синонімізують такі категорії, як, наприклад, громадянська культура та культура громадянськості [5]. Окремі дослідники у своїх роботах уточнюють важливі відмінності у змісті названих понять, надзвичайно важливих для нашого дослідження [6; 7 та ін.]. Адже громадянськість (культура громадянськості) – більш широке поняття, що відображає соціально-політичний аспект взаємовідносин людини і громади, суспільного організму, національної спільноти, в основу якого закладено загальнолюдські цінності. Громадянська культура – вужче за змістом поняття, що характеризує політико-правовий взаємозв'язок держави та громадянина.

Різні проблемні аспекти громадянськості досліджували А. Макаренко, В. Сухомлинський (аналіз громадянськості у процесуальних характеристиках набуття досвіду колективної діяльності); О. Князев (громадянськість як свідоме і відповідальне ставлення людини до суспільного життя); Г. Ломакіна (громадянськість як спрямування своєї діяльності на суспільно корисні цілі, в основі якої – загальнолюдські цінності та мораль); О. Довбня (громадянськість як прихильність людини до інтересів держави та суспільства) та ін. Зарубіжні вчені досліджували соціологічний вимір громадянськості (М. Вебер); ціннісний (Г. Алмонд, С. Верба [8]); культурний (Г. Тернборн) тощо. Проте залишається недостатньо дослідженим питання громадянського патріотизму, що, поряд з культурою громадянськості, є достатньо новим і не повною мірою методологічно обґрунтованим.

Мета статті – проаналізувати змістовне співвідношення «громадянськості» і «патріотизму» у призмі цінностей сучасного українського суспільства; дослідити, чи можливо поєднати означені поняття для їх взаємного змістовного посилення у так званій феномен «громадянського патріотизму».

Спробуємо спочатку з'ясувати, що таке «суспільна цінність». На думку вітчизняної дослідниці О. Невмержицької, будь-яка матеріальна дія людини пронизується певним ціннісним відношенням як до об'єкта, на який спрямована ця дія, так і до самої дії [9, с. 114]. Це і зумовлює розмитість поняття «цінності» у філософії. Але беззаперечно, що заради деякої цінності людина може відмовитися від будь-чого матеріального

[9, с. 115]. Як наголошує О. Невмержицька, людська свідомість виникає там, де з'являється ціннісно-діяльнісне [9, с. 116]. Відтак, цінності мають чіткий суспільний характер.

В основі громадянськості як якості соціуму знаходиться увесь спектр громадської активності людини, що визначається її ставленнями, ціннісними орієнтаціями, установками. На думку І. Бега, характеристиками розвиненої громадянськості людини є: громадянська мужність, гідність, вірність, активність, дисциплінованість, прихильність до державних інтересів [10]. Теоретик Є. Казаков стверджує, що громадянськість – це соціально-етична система, яка функціонує на основі сукупності громадянських цінностей і моральних принципів [11]. На думку української дослідниці Г. Ломакіної, громадянськість відображає упорядковане життя суспільства і держави на основі загальних інтересів соціуму (публічних інтересів) [5].

Визнання публічності інтересу здійснюється шляхом його правового (юридичного) забезпечення – фіксації в нормах (законах) та через встановлення механізму його реалізації [12]. Наприклад, публічні інтереси українського народу зафіксовані в Конституції України. Суспільні інтереси – ширше поняття, вони можуть бути не задекларовані в нормативних актах, але при цьому легітимізовані у суспільній думці. Гносеологічну основу суспільних інтересів становлять суспільні цінності.

На думку В. Абрамова, національні інтереси в ідеалі — це інтереси більшої частини громадянського суспільства, політичної нації, що втілені в їхньому баченні «політичним класом» і керівництвом країни. В узагальненому вигляді національні інтереси полягають в забезпеченні реального суверенітету країни, підвищенні її суб'єктності в системі світової політики, в забезпеченні національної конкурентоспроможності [13, с. 135]. Зазначимо, що, на нашу думку, якщо йдеться про політичну націю, то її інтереси (зазвичай, надетнічного характеру) можна визначити як публічні інтереси.

Ціннісні рамки функціонування держави закладають морально-етичні обґрунтування. Відтак, державне управління є моральною діяльністю та відображає людиноцентричний підхід. Цікавою є позиція польських вчених М. та І. Кішіловські. Вони наголошують, що система державного управління ніколи не зможе відповісти на виклики часу, якщо суспільні інтереси не будуть поєднані з індивідуальними прагненнями державних службовців [14, с. 330]. В сучасній Україні зростання ролі ціннісних засад державної служби співвідноситься із запитом громадян на добродішність, етичність, патріотизм, культуру

співучасті її спеціалістів у професійній діяльності.

Як вважає І. Ільїн, бути справжнім громадянином – це «відчувати нерозривну тотожність між інтересом держави та своїм власним інтересом. І через це визнавати своїм власним інтересом кожен духовно правильний інтерес кожного зі своїх співгромадян» [15, с. 271]. Таким чином, основною складовою громадянськості є прийняття суспільної цілі. Звідси, лише щира участь у житті власного народу та піклування про його розвиток створює умови для усвідомлення суспільного інтересу та визначає громадянськість.

Сформована культура громадянськості сприяє створенню «життєвого простору» для консенсусного суспільства. Віра в справедливість, взаємоповага передбачає добровільне взяття на себе членами суспільства зобов'язань щодо виконання соціально важливих ролей. Активна участь громадян у процесах обговорення та прийняття рішень на різних рівнях управління країною теж є важливою.

Зарубіжні вчені В. Галстон та Е. Каллан, серед іншого, підкреслили важливість суспільної розумності у змісті громадянськості. Ця чеснота визначається як здатність слухати інших та вміння формулювати власну позицію [16]. Громадянськість відображає волю жити разом та «вимагає» створення нових цінностей за критерієм поваги до інших людей та людської гідності [17]. Е. Гідденс пов'язував поняття громадянськості з інституціоналізованими соціальними ролями, в основі яких – цінність прав людини [18, с. 68].

Формування громадянськості є процесом визначення та закріплення соціальних норм, правил, статусів і ролей, організація їх у системі, що здатна працювати для задоволення певної актуальної суспільної потреби. Але, на відміну від громадянства, що надається резолюцією установи, громадянськість зберігається навіть після втрати формального громадянства.

Як наголошує вітчизняний дослідник І. Василенко, культура громадянськості – це установки та орієнтації щодо співпричетності особистості до загальних справ держави, засновані на загальнолюдських цінностях, оптимальному співвідношенні особистих і суспільних інтересів, доповнені окремими компонентами громадянської відповідальності (вміння та вмотивованість брати на себе соціальну відповідальність) та соціальної активності (дії, спрямовані на позитивні перетворення) [19].

Узагальнивши аналіз поняття громадянськість, визначаємо такі його дві змістовні складові: 1) здатність людини до активної участі у соціально-політичних відносинах на основі глибокого усвідомлення

своїх прав і обов'язків; 2) сукупність високорозвинених моральних якостей громадянина. Визначені і перша, і друга частина містять ціннісні (гуманістичні) основи, віддзеркалюють ціннісне ставлення особистості до держави, країни та її громадян, наголошуючи на засадах, об'єднуючих соціум, важливості суспільної ініціативності. Відтак, ми не погоджуємося із авторами звіту [20], які визначають громадянську освіту (результатом якої є розвинені громадянські компетентності українців) політичною освітою, чим необґрунтовано звужують її зміст.

Тепер розглянемо поняття патріотизму. Стенфордська філософська енциклопедія визначає: «патріотизм – це любов до своєї країни» [21]. Його значення пов'язане з роллю особи у підтримці національної згуртованості від імені держави тією мірою, в якій держава заохочує членів суспільства до поваги громадянських обов'язків. Загалом теоретики пропонують вживати термін «патріотизм» у множині, наголошуючи на різноманітності його проявів [22].

Патріотизм характеризує негнучку прихильність особи до певної країни, що характеризується беззаперечною позитивною оцінкою цієї країни. У західній політичній філософії триває дискусія про той тип патріотизму, який може забезпечити дієву альтернативу націоналізму в ролі метаідеї для стабільної державності. Теоретик С. Натансон визначає патріотизм через ідентифікацію людини як члена своєї країни, що проявляється у особливій любові до неї, почутті гордості за її досягнення та ганьби за її програші, занепокоєнні щодо благополуччя свого народу, готовності жертвувати задля його щасливого майбутнього [23]. Цінним є обґрунтування патріотизму як афективного явища, у змісті якого є сильні символічні (сентиментальні) інтерпретації (приналежність до минулого і майбутнього великого народу).

Теоретик Г. Келмен запропонував два базові типи патріотизму – сентиментальний та інструментальний [24, р. 174]. Сентиментальний патріотизм полягає у «сприйнятті групи для особистої ідентичності», інструментальний – у «сприйнятті групи для задоволення своїх особистих потреб та інтересів». Звідси індивіди, які сприймають країну для формування своєї особистої ідентичності, будуть ворожими до критики своєї країни. Індивіди-носії інструментального патріотизму ймовірно за все критикуватимуть країну, якщо не вдасться досягти очікуваного рівня загальнокраїнового добробуту. Отже, сентиментальний патріотизм характеризується беззаперечною позитивною оцінкою країни. Інструментальний (або конструктивний) патріотизм характеризується критичною лояльністю до країни, що зумовлено бажанням позитивних змін. Обидві орієнтації демонструють

позитивну ідентифікацію на основі почуття афективної прихильності до певної спільноти. Проте сентиментальний (іноді називають – «сліпий») патріот вважає критику нації інакомисленням, а це суперечить довгостроковим національним інтересам.

Дж. Оруелл з приводу цієї дискусії стверджував, що патріоти, на відміну від націоналістів, вважають свій народ кращим, але не бажають нав'язувати іншим свій спосіб життя [25, р. 362]. Методологічно цінним є бачення розбіжності між поняттями «націоналізму» та «патріотизму», яке дав Л. Актон: націоналізм – це «наше з'єднання з расою», яке є природним або фізичним, тоді як патріотизм – це усвідомлення наших моральних обов'язків перед політичною спільнотою (основу яким закладають суспільні цінності) [26, р. 163]. Від цього визначення ми будемо відштовхуватись далі.

Про тип патріотизму, який більшою мірою пов'язується з мораллю, а тому може бути визначений як оптимальна модель, виходячи із дискусії вище, розмірковував С. Натансон. Вчений запропонував назвати його «помірним патріотизмом». Наприклад, патріот буде зобов'язаний боротися за свою країну, але лише з тієї причини, що війна є і залишається справедливою. В той же час прихильники крайнього патріотизму вважають, що вони зобов'язані боротися за свою країну, використовуючи будь-які інструменти і будь-коли. Звідси помірний патріотизм близький до поняття «громадянськість».

Патріотизм визначається як любов до своєї країни, ототожнення з нею, особлива турбота про її благополуччя, а також про співвітчизників, що можна також охарактеризувати як «підкування» про «суспільний» (публічний) інтерес. На нашу думку, в системі суміжних поставленій проблемі категорій саме громадянськість і є більш змістовно близькою до поняття «державний патріотизм» у ролі діяльнісного та відповідального патріотизму. Центральним поняттям державного патріотизму є «державність», а не «держава», тому він виявляється в активних практичних діях індивіда для забезпечення публічного інтересу. Логіка така: «я люблю свій народ (політичну націю), міцна державність створює можливості для його єдності й буття, тому я допомагатиму державі у реалізації її функцій, підключаючись про публічний інтерес».

Звідси наша точка зору не кореспондує думкою із Т. Бойко, яка стверджує, що державний патріотизм є національно індоктринованим [27]. На думку Ю. Івченко, до якої ми приєднуємося, громадянський патріотизм повинен стати невід'ємним компонентом культивування відповідальності за єдність України [28].

Динаміка суспільних цінностей в Україні після акцій громадянського протесту, закарбованих в історії як «Революція Гідності», характеризується як еволюційний процес переходу у суспільній свідомості від постпатерналізму, предикатів сильної державної влади – до сенсів активної громадянської участі у соціально-політичних процесах (на рівні країни, регіону) та високого рівня громадянської відповідальності (що сьогодні відображається у продуктивній самоорганізації, добровольчій, волонтерській діяльності українців). Громадянськість віддзеркалює не лише політико-правовий зв'язок людини і держави, повагу до прав і свобод інших громадян, а й щоденне співвіднесення громадянами своїх особистісних цілей із інтересами невеликих громад і всього суспільства, відтак – бажанням долучатися до діяльності на благо всієї спільноти, відданою працею для забезпечення суспільних інтересів.

Саме ціннісне ставлення особистості до держави, країни та її громадян сприяє консолідації суспільства та зміцненню компонентів сучасного громадянства. Тому «громадянський патріотизм», що характеризується як конструктивна, помірна прихильність до своєї спільноти, в основу якої покладена ідея відповідальної діяльності кожного для забезпечення публічного інтересу, є важливою суспільною цінністю для України. Особливо в умовах військової агресії та досі властивої українському суспільству певної роз'єднаності на рівні ідей та світоглядних наративів подальшого розвитку країни.

На основі здійсненого дослідження маємо підстави стверджувати, що громадянський патріотизм із процесуальної точки зору є оптимальною моделлю патріотизму для складного суспільства (а, відтак, у гносеологічному вимірі, може виконувати роль важливої суспільної цінності). Громадянський патріотизм відображається у прихильності особи до публічного інтересу, в активній позиції щодо захисту легітимізованих ідей суспільного розвитку. Громадянський патріотизм також передбачає відповідальне виконання громадянських обов'язків поряд з обґрунтованою (і афективною, і раціональною) позитивною оцінкою загальнокраїнових реалій. Громадянський патріотизм може стати важливим чинником суспільно-політичного життя лише в разі його визнання більшістю громадян держави. Поняття громадянського патріотизму можна вважати менш різнополярним, ніж поняття сентиментального та конструктивного патріотизму, тому як цінність це поняття наділене суттєвим об'єднавчим потенціалом, що є дуже значимим у кризових і посткризових умовах розвитку суспільства.

Подальших наукових розвідок потребують питання механізмів

популяризації цінностей громадянського патріотизму в сучасних українських реаліях.

Використані джерела та література:

1. Транзиту політичного (політичного переходу) теорія // Політичний енциклопедичний словник / Упорядник В. Горбатенко; За ред. Ю. Шемшученка, В. Бабкіна, В. Горбатенка : 2-ге вид., доп. і перероб. К. : Генеза, 2004. 736 с.
2. Про державну службу. Закон України від 10.12.2015 [Електронний ресурс] / Офіційний веб-портал Верховна Рада України (сайт). URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/889-19> (дата звернення: 21.07.2019).
3. Семенець-Орлова І. Розвиток культури громадянськості засобами ОДГ як комплекс освітніх змін [Електронний ресурс] // Швейцарсько-український освітній проект «Розвиток громадянських компетентностей в Україні» (сайт). URL: http://doccu.in.ua/wp-content/uploads/2017/04/Material-Konference_.pdf#page=242 (дата звернення: 23.06.2019).
4. Council of Europe, 1999, Declaration and Programme of Action 99(76) of the Committee of Ministers on Education for Democratic Citizenship based on the Rights and Responsibilities of Citizens. Strasbourg: Council of Europe [Електронний ресурс]. URL: <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=447269&Site=CM> (retrived 26.06.2019).
5. Ломакіна Г. Громадянськість як якість суб'єкта громадянського суспільства [Електронний ресурс]. URL: http://www.rusnauka.com/27_NPM_2012/Pedagogica/3_117001.doc.htm (дата звернення: 22.06.2019).
6. Семенець-Орлова І. Суспільне замовлення на громадянську освіту [Електронний ресурс] // Освітня політика. Портал громадських експертів (сайт). URL: <http://education-ua.org/ua/articles/1327-suspilne-zamovlennya-na-gromadyansku-osvitu-abo-yak-virostiti-anglijskij-gazon-v-ukrajini> (дата звернення: 20.06.2019).
7. Громадянські компетентності у професійній освіті державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування: Збірник методичних матеріалів [Електронний ресурс] / Н. Протасова та ін. // Розвиток громадянських компетентностей в Україні (сайт). URL: https://doccu.in.ua/wp-content/uploads/2017/04/Gromadanski-kompetentnosti_.pdf (дата звернення: 20.06.2019).
8. The civic culture : Political Attitudes and Democracy in Five Nations /Almond G. et al. Sage Publications, Inc, 1989. 392 p.
9. Невмержицька О. Цінність як поняття: теоретичні основи // Грані. 2015. № 7 (123). С. 114-117.
10. Бех І. Психолого-педагогічні проблеми виховання громадянськості // Громадянське виховання молоді в умовах трансформації суспільства : зб. наук. ст. Черкаси, 1998. С. 3-6.
11. Культура гражданственности : учеб.-метод. пособие / Е. Казаков и др. Екатеринбург, 2004. 175 с.
12. Semenets-Orlova I. Multidimensional management contemporary: generation of social meanings for a new collective identities // Public management. June 2018 (Special edition). № 4 (14). P. 264-269.
13. Абрамов В. Національні цінності й національні інтереси та безпека України // Національні цінності й національні інтереси в системі публічного управління: матеріали наук.-практ. конф. за міжнар. участю (Київ, 12 жовтня 2017 р.). К. : НАДУ, 2017. Т. II. 412 с.

14. Адміністратегія. Ваша успішна кар'єра у сфері державного управління / Кішіловські М. та ін. К. : Основи, 2017. 368 с.
15. Ильин И. Сочинения: в 2 т. М. : Медиум, 1994. Т.2.: Религиозная философия. 576 с.
16. Citizenship [Електронний ресурс] / Stanford Encyclopedia of Philosophy. URL: <https://plato.stanford.edu/entries/citizenship/> (retrieved 23.06.2019).
17. UNESCO teaching and learning for a sustainable future [Електронний ресурс] / Report. URL: http://www.unesco.org/education/tlsf/mods/theme_b/interact/mod07task03/appendix.htm (retrieved 23.06.2019).
18. Гидденс Э. Устройство общества: Очерк теории структуризации. М. : Академ. проект, 2005. 528 с.
19. Василенко І. Виховання громадянськості студентів засобами самоврядування у вищих навчальних закладах Канади : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.07. Київ, 2009. 19 с.
20. Звіт за результатами проекту «Дослідження дискурсу громадянської освіти та його вплив на політичну культуру молоді» [Електронний ресурс] // Центр дослідження суспільства (сайт). Київ, 2012. URL: https://cedos.org.ua/system/attachments/files/000/000/033/original/CSR_civic_education_discourse.pdf?1393849913 (дата звернення: 26.05.2019).
21. Primoratz I. Patriotism [Електронний ресурс] / The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Summer 2017 Edition), Edward N. Zalta (ed.). URL: <https://plato.stanford.edu/archives/sum2017/entries/patriotism/> (retrived 26.06.2019).
22. Les diversités du patriotisme contemporain / Françoise D. et al. // Critique international. 2013/1 (No 58). P. 9-17.
23. Nathanson, S. Patriotism, Morality, and Peace. Lanham: Rowman & Littlefield, 1993. P. 34-35.
24. Kelman, H. C. (1997). Nationalism, patriotism, and national identity: Social-psychological dimensions. In D. Bar-Tal & E. Staub (Eds.), Patriotism In the Life of Individuals and Nations. Chicago: Nelson-Hall. P. 165-189.
25. Orwell, G. Notes on Nationalism / Collected Essays, Journalism and Letters, Sonia Orwell and Ian Angus (eds.). London: Secker & Warburg, 1968. vol. 3. P. 361-380.
26. Acton L. Nationality // Essays on Freedom and Power. Gloucester: Peter Smith, 1972, 141-170.
27. Бойко Т. Національно-патріотичне виховання як квінтесенція конфлікту ідентичностей // Націоналістичний портал (сайт). URL: <http://ukrnationalism.com/publications/1440-na%250btsionalno-patriotychno-vykhovan-nia-iak-kvintesentsiia-konfliktu-identychnostei.html>. (дата звернення: 20.06.2019).
28. Івченко Ю. Громадянський патріотизм як основа національної єдності (філософсько-правові аспекти) // Підприємництво, господарство і право. 2017. № 9. С. 223-226.